

ІВАЦЬКИЙ В.

РОМЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КРИМУ У XVII–XVIII ст.

У статті розглядається православна спільнота Криму щодо його загальної ромейської ідентичності. Визначено ключові елементи соціально-політичного та релігійного життя на яких будувалася ця ідентичність.

Ключові слова. Ромейська ідентичність, грецька конфесійна ідентичність, Рум мілет.

IVATSKYI V.

ROMAIAN IDENTITY IN THE CRIMEA IN XVII–XVIII CENT

The article considers the Orthodox community of Crimea regarding its common Romeyan identity. Identified the key elements of the socio-political and religious life which have been built this identity. In the second half of the XVIII century, the Orthodox population of the Crimea had a common group identity – Romeyan. It been actualized as an essential element of public administration. That identity supported by the Christian faith, provides daily practical value through school, ritual, fiscal and legal activities, the usage of written Greek language.

Keywords. Romeyan identity, Greek confessional identity, Rum millet.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2014

УДК 338.43.02 (477) "1990/2001"

ПЕКАРЧУК В. М.

м. Луганськ.

РОЛЬ ТРАДИЦІЙ У РОЗВИТКУ САМОБУТНОСТІ ЕТНОМЕНШИН УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ 1990–2000-х РОКІВ

На основі представленої широкої палітри історичних фактів, аналітичних матеріалів, наукових документів зроблено спробу відтворити місце і роль традицій у процесі відродження і розвитку культури етноменшин протягом 1990–2000-х років.

Ключові слова: етнос, етнічні меншини, культура, мистецтво, традиції, національно-культурні товариства, народна творчість.

Постановка проблеми. Етноси України переживали процес активізації традиційних форм народної творчості, що дозволяло відродити, зберегти й транслювати принципи функціонування етнічної культури. Етнічна творчість набувала величезного значення у збереженні культурного розмаїття України і світу.

Метою і завданням цієї статті є здійснення на основі різнопланових джерел дослідження проблем культурної самоідентифікації. Зазначена проблема залишалась малодослідженою в українській історіографії. Окремі її сюжети одержали фрагментарне висвітлення в працях В. Наулка, В. Євтуха, О. Курінного, М. Панчука, В. Котигоренка, Р. Чілачави, Т. Пилипенко. Особливе значення мало розроблення українськими вченими концептуальних підходів до аналізу етнокультури як саморегульованої системи та сфери реалізації людських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Традиційно-побутова культура етносів відігравала ключову роль у засвоєнні етнічних стереотипів, за якими вони ідентифікували себе як його представники. Вона відокремлена від професійної, яка створюється незначним прошарком людей, а її зразки не завжди доступні широкому загалу. Однак ці два види культури взаємодіяли [2, с. 85].

Народна творчість, з одного боку, становила творчу діяльність етносів, у процесі якої з'являлися нові духовні й матеріальні цінності. Вони фіксувалися, зберігалися або в народній пам'яті, або в предметному вигляді (вироби декоративно-прикладного мистецтва, народного промислу). З іншого боку, народна творчість – певний спосіб діяльності з використанням музично-поетичної, ігрової мови, техніки та інших оригінальних засобів виразності. Народна творчість поставала

продуктом колективної творчої діяльності конкретного етносу, яка відображала його основні цінності життя, погляди, ідеали. Народна культура складалася з традиційних форм: архаїчної – автентичного фольклору, різних видів побутової художньої культуротворчості й новаційних форм: постфольклору (неофольклору, фольклоризмів) і художньої самодіяльності [7, с. 225].

Етноси України, що мали власні (індивідуальні) механізми передачі досвіду попередніх поколінь, відповідно по різному ефективно використовували традиції у рішенні проблеми культурної ідентифікації. Відповідно різнилися чинники, що сприяли формуванню їх культур. Традиції кримських татар характеризувало те, що вони несли в собі відгомони багатьох культур і вірувань народів, що населяли півострів. Відомо, що кипчацька мова стала основою кримськотатарської літературної мови. Величезну роль у формуванні культури кримських татар зіграло мусульманське віровчення. Багато обрядів і ритуалів прийняли релігійну форму. У їх традиціях збереглося багато язичницьких елементів, завдяки яким ми можемо говорити про унікальність соціокультурного досвіду кримських татар, культура яких багато в чому відрізнялася від культури багатьох етносів. Механізми передачі досвіду попередніх поколінь, закріплені в традиціях і обрядах, допомагали виробити стійку систему цінностей, зорієнтовані в життєвих, політичних, соціальних ситуаціях як окремої особистості, так і етнопільноти. Кримські татари демонстрували усталеність соціально-психологічних установок. Обряди першого купання дитини, ім'янавання – символізували собою не лише перший етап соціалізації, але щось підняте, несучи в собі певне значення, що мало глобальну обумовленість. Доцільність обряду ізоляції породіллі і новонародженого – чилле – орієнтовано на зміцнення зв'язку «мати–дитина». З перших колискових пісень починалися в людини усвідомлення свого етнічного коріння, обряд ініціації хлопчиків – суннет – сприяв формуванню ранньої рольової чоловічої поведінки. Збереження традиції сватовства і шлюбу не давала людині залишатися на самоті по-суті, сторони нареченої і наречена

виступали як мікродержави – із своїми дипломатичними представниками, моральними і матеріальними гарантами [3, с. 13].

Етноси України відроджували способи збереження і трансляції культури. Первинною сферою людської культури, що носила істотний і глибокий смисловий світоглядний зміст виступало свято (святкова культура). Значення свята полягало у створенні особливого простору – часу (хронотопа) події, у перериванні звичайного перебігу часу, у реконструкції минулого або моделюванні елементів історичного простору [4, с. 6]. Зростала роль свят. Їх концепт визначали такі культурні універсалії, що акумулювали досягнення культури і були основою формування «символічних форм» як міф, ритуал, звичай, обряд і традиція. У цьому вимірі особлива роль належала традиції, яка безпосередньо стосувалася проблеми діалогічності свята. Ритуал і міф як твори колективної народної фантазії, що узагальнено відображали дійсність як певне уявлення про світ виступали у ролі культурної універсалізації. Дані символічні форми набували певної специфіки, переставали бути внутрішньо самостійними і самодостатніми елементами комунікативної культури. Етноси України проводили чимало свят, які мали різні концепції, у тому числі і ігрові. Такі дійства відігравали функцію зняття культурної напруги. Вівся пошук нових світоглядних значень, шляхів і принципів побудови соціокультурного простору. Міжкультурний діалог виступав у ролі основи людського взаєморозуміння.

Культура і традиція взаємопов'язані речі. По-першу, тому що саме традиція передавала з покоління в покоління основні програми соціокультурної діяльності, а по-друге, саме традиція формувала менталітет, характер, звичаї, художні смаки і переваги етносів, створюючи тим самим їх культури. Таким чином, традиції, створюючи стійкий бік культури, забезпечували набуття, збереження, трансляцію і спадкоємність соціального досвіду. Традиційна народна культура, фольклор залишалися основою, на якій базувалася духовність етносу, нації. Досвід показував, що забуття народних традицій, їхня втрата загрожувала розпадом етнокультурних зв'язків, у першу чергу зв'язку поколінь.

Відроджувалися такі явища етнічної культури, як «звичаї» – спосіб людської діяльності, і «обряди» – форма їх реалізації. Народні календарні звичаї, сезонні обряди і пов'язані з ними вірування, пісні, ігри, розваги представляли цілий комплекс дій та ідей. Обряди здійснювані етнічними групами дещо різнилися за важливістю та різновидністю. Вони мали певну дату чи були з нефіксованою датою. За різновидом – ті, що повторювалися з року в рік в певну пору (обряди, пов'язані з початком і закінченням оранки, жнив), а також необов'язкові, здійснювані в окремих випадках (обряди проти дощу чи засухи, при епідеміях тощо). Відбувалося збагачення традиційних обрядів. Фестивалі національних мистецтв в Україні набували широкого розмаху. Вони ставали виявом кращих зрізів національної культури, служили хорошою формою взаємного культурного обміну та духовного взаємозбагачення.

Все більше відроджувалися свята росіян: Врожаю, Масляна, «Русская березка», свята донських козаків, Трійця тощо. Німці України відродили такі свята як Іванів день, День букета, Травневі календи. Поляки України щорічно відзначали Боже народження (Різдво), Велькану (Пасха), День Конституції. Серед свят греків – Куреш (народне спортивне свято).

В плані збереження традиційної народної культури Україна керувалася рекомендацією державам – членам про збереження фольклору від 17 жовтня 1989 р. Розділ цього документу «Виявлення традиційної народної культури» містив рекомендації державам заохочувати проведення досліджень на національному, регіональному та міжнародному рівнях, а саме:

- скласти національний перелік установ, що займалися традиційною народною культурою, з метою його внесення до регіональних та міжнародних реєстрів подібних установ;
- створити систему виявлення та обліку (збирання, каталогізація, писемне фіксування) та надалі розвивати вже наявні системи за допомогою довідників, посібників їх збирання, типових каталогів тощо, враховуючи необхідність координації систем класифікацій використовуваних різними установами;
- стимулювати розробку стандартної типології традиційної народної культури шляхом створення загальної схеми кла-

сифікації, детального каталогу, регіональних класифікацій традиційної народної культури [1, с. 195].

Народні традиції поляків України збереглися і продовжували жити в багатьох польських та змішаних польсько-українських рідинах. Використання різних традиційних форм залежало від складу родини, обумовлювалося приналежністю її членів до певної вікової, соціальної чи професійної групи, кількісним співвідношенням різних поколінь в одній сім'ї. Велику роль у збереженні народної традиційної культури поляків відігравала і специфіка їх родинного життя, де завдяки тісним зв'язкам між представниками кількох поколінь консервувалися як фольклорні твори, так і звичаї, обряди, традиції одягу та харчування, зберігалися зразки народно-декоративного та прикладного мистецтва. Більш дбайливим й шанобливим було ставлення до народної творчості у етнічно змішаних польських селах Житомирщини, Рівненщини, Волині. Ритуал часто вирізнявся обов'язковістю. У кримських татар існувала заборона на поїдання свинини. Уперше ця заборона виникла тому, що в умовах спекотного клімату в організмі свиней розмножувалися смертоносні для людини бактерії. Або обов'язковий завершальний ритуал «Хоран» кримськотатарського весілля – колективний танок, що виконувався всіма в одному колі й символізував єдність родини. З часом він утратив значущість й трансформувався у звичай фінального танка, що виконувався молоддю за бажанням, після чого наречений й наречена залишали гостей. Той, хто не поважав і не виконував звичаї так чи інакше відривався від громади. Тому етнічна спільнота свої владні претензії по відношенню до членів своєї співгрупи виражала не тільки через законодавчу базу, а й за допомогою звичаїв. Стабільність звичаю часто дуже велика, тому що, сприймаючись етносом як цінність, викликала примусове колективне підкорення йому. Європеєць, простягаючи руку для привітання, провокував співрозмовника підкорятися його волі й відповісти рукоштовкуванням. Мусульманський же звичай привітання чоловіка з чоловіком потребував обміну поцілунками. У літніх людей прийнято цілувати руку, а потім торкатися нею свого лоба. І в цьому розумінні можна говорити про

те, що одна з основних функцій звичаю – збереження й трансляція традицій минулих століть [7, с. 196].

Важливим утворенням у плані наслідування традицій залишався обряд. Втративши свою основоположну релігійно ритуальну сутність, обряд продовжував жити за принципом «так було завжди», тим самим підкреслюючи етнокультурну відмінність етносів. За винятком поховальних і поминальних, усі обряди представляли радісну, святкову дію. Обрядово-святкові заходи, які широко проводилися етносами являли собою «сплав» художньо-творчої, традиційно обрядового діяння людей, приурочених певним подіям. Вони поділялися на релігійні і світські. А ті у свою чергу на календарні, родинні, національні, державні та інші різновиди. Всі вони були колективними символічними діями. Відрізнялися вони тим, які ідеї, ідеали, уявлення, цінності втілювали й на що орієнтували, куди спрямовували думки й почуття їх учасників. Обрядово-святкові дії етносів України самі по собі було набагато гнучкіші, ніж ритуал, який, у свою чергу, суворо підпорядковувався завжди непорушним законам традицій. І це виражалось в деяких принципових особливостях діяння, яке завжди пов'язувалося з добром, селекцією матеріалу, зберігало і транслювало через комунікаційні канали тільки найбільш важливе й цінне для тієї чи іншої спільноти, етносу, нації. В обряді учасники конструювали особливу реальність, під час якої людина отримувала можливість наблизитися, а може, навіть наново пережити ту драму, якою буде керуватися у своєму житті. Обряд висвітлював той бік речей, дій, явищ, яких у повсякденному житті було не видно. Звідси й подвійність усіх явищ – здатність бути одним в побуті й зовсім іншим в обрядовому утворенні. До календарних різновидів відносилися такі слов'янські обряди, які актуальні для російського і білоруського етносів та завдяки своїй народній популярності називалися скоріше святами: Хрещення – народний варіант християнського свята Богоявлення; Масляна – давньослов'янське свято на честь весняного пробудження природи; Новий рік – одне з найдавніших і найпопулярніших календарних свят, яке можна віднести й до мусульманських етносів та інші. До календарних обрядово-святкових дій нале-

жали і мусульманські соціокультурні утворення. Народні свята кримських татар Хидирлез і Дервіза означали межі не тільки трудового, а й соціального року, після чого в родині розпочиналася пора весіль. Обряди народження, надання імені дитині, весільні урочистості, поховальні обрядові дії та інші об'єднано в родинну групу, незалежно від відмінностей в етнокультурних спільнотах. Згідно з іншою класифікацією (дорелігійні – релігійні – безрелігійні) до дорелігійних обрядово-святкових дій слід додати: давньослов'янське свято літнього сонцестояння – Купала. Можна провести паралелі й в обрядовій мусульманській культурі. Так, кримськотатарський обряд Наврез – давнє дорелігійне свято землеробів, спочатку, до прийняття ісламу, означав господарський новий рік, початок польових робіт, який вважали святом першої борони. Пізніше, після прийняття ісламу, Наврез стає святом весняного рівнодення та вже співвідноситься з релігійними обрядами. Релігійні мусульманські свята кримських татар: Ораза байрам, Ашир куню й основний обряд жертвопринесення (тварини) Курбан байрам суворо шанувалися й святкувалися відповідно до вимог ісламу.

Болгари України зберегли найістотніші елементи традиційного весілля. Взаємозв'язок реального та вербального планів весільного обряду носив не лише генетичний, а й функціональний характер. Болгарське весілля залишалося багатим на атрибутивну символіку. Основним символом залишався хліб. Він функціонував на всіх етапах весілля, акумулюючи в собі результат поєднання землі і води, символізуючи продовження людського роду. Другим складовим компонентом хліба була вода. Вона мала бути свіжою і чистою. Існувало й обрядове наливання води. Виконавиця обряду повинна також відповідати ритуальній чистоті – незаймана дівчина, вдягнена у вбрання нареченої. Воду носили до схід сонця. Поки носили і наливали воду, дівчата повинні мовчати. В деяких селах під час випікання хліба жінки не мали права говорити. Хліб носив назву «мълчан хлеб». Воду не можна було вже ні доливати, ні відливати. Важливим був ритуал замішування хліба. Активну роль на початку цього процесу відіграв «девер» (неодружений брат молодого). Його участь в обрядових діях підкреслювала

чоловіче начало. Це підтверджувалося і фалічною характеристикою предмета, яким він замішував тісто – сопілка, кавал, голобля, качалка, зелена лозинка та інше. Брала участь у замішуванні тіста і «зълва» (зовиця). Вона робила ямку в бороші і наливала в неї воду. Випікання хліба супроводжувалося відповідними піснями, які мали назву «засевки». Основними видами обрядового хліба на болгарському весіллі була «сладка пита» («меденик»), або «блага пита», «шуга», «шугава турта» та «кумови краваи». Болгари Миколаївщини виготовляли для весілля декілька видів обрядового хліба, які різнилися не тільки за формою, але й за відповідною функцією у весільному дійстві. «Краден кулак» або «плетен кулак» пекли з середи на четвер, коли починало розвиднюватись, мажучи його медом і несли до криниці. Біля криниці дві дівчини розламували калач на дві половини і роздавали по шматочку присутнім. Дівчата поводитися так, ніби вони це робили потайки від матері зарученої або зарученого. Повернувшись, дівчата знову починали пекти хліб. Вони робили кілька (близько 10) паляниць, мазали медом, виносили на подвір'я і складали їх на столику одну на одну (хлібці називають «меденици»). «Меденицу» оточували діти. Одна з дівчат кидалася у натовп і ловила хлопця. Дівчина брала верхню «меденицу», розламувала її над головою хлопця і давала спочатку йому, а потім дівчата роздавали «меденицу» всім присутнім. «Деверски кулак» – це великий калач, прикрашений візерунками з тіста, в яке клався сухий виноград («стафиди»). Характерним атрибутом болгарського весілля виступав весільний прапор («сватбено знаме»). Він уособлював обрядовий варіант світового дерева, дерева життя. Основним компонентом прапора було древо. Другим важливим компонентом прапора було яблуко або інший плід, який прикріплювався на верхній частині стовбура. Третім компонентом була тканина, яку прибивали до стовбура. Прапор виготовляли як для молодого, так і для молодої. Для молодого прапор робили із червоного пояса або червоної жіночої косинки, для молодої – з білої хустки. Весільний прапор українських болгар – «феруглиця» – це оригінальний букет, настромлений на довгу жердку. На кінець жердки чіпляли яблуко, прив'язувало

його червоною ниткою, а під букетом прикріплювали той самий рушник, що отримав наречений від нареченої на знак її згоди в обмін на перстень. У неділю весільний прапор ставили перед хатою. Обов'язковим обрядовим атрибутом весілля був букет («сватбена китка»), одним із головних елементів якого була вічнозелена рослина (самшит, плющ). Весільний букет посипався золотим порошком і обв'язувався червоною ниткою. Весільними букетиками прикрашали усіх обрядових осіб, незважаючи на їхній вік, сімейний стан, міру спорідненості з молодими. Букет є моделюючим зразком всього обрядового костюму в болгарському весіллі, де обрядовий текст знаходить своє матеріальне вираження. Одним з основних компонентів одягу нареченої було покривало («було», більш давні назви «превез», «прекрив», «прекривка», «чумбер», «дувак»). Сорочка нареченої була також важливим компонентом одягу молодої. У неділю зранку молода одягала дві сорочки. Одну на лице, другу навиворіт, щоб її не вхопила магія, щоб їй щастило. Суттєвим компонентом у костюмі нареченого був пояс який мав важливе функціональне призначення: пояс клали на поріг, щоб через нього перескочили всі свати перед тим, як іти за нареченою. За народними віруваннями, під порогом живуть духи предків, тому пояс ставав зв'язком між мертвими та живими представниками роду [6, с. 53–54].

Росіяни України відродили свято врожаю, що розвинулося свого часу з язичницького обряду «Дяка Матері – Землі» і поєднувалося з християнською релігійною традицією – поклонінням Богоматері. Складником даного свята був танок (рос. «хоровод») – груповий танець з піснею. Він являв собою синкретичний вид народної творчості, який об'єднував в різних співвідношеннях музику (пісенну або інструментальну), танець та ігрову дію.

У кримських татар вагомий діалогічний потенціал мало свято збирання врожаю «Дервіза». Особливе значення мав загальний танець «хорана», під час якого учасники свята змикалися в коло або півколо, що означало смислово паралель з небесними світилами, загальне єднання з природою, зі своїми близькими в процесі розділення результатів плідної праці.

Греки України зберегли такі свята як День Іоанна-Пророка (Іоанна Предтечі), що

збігався з днем літнього сонцестояння, близьке до нього свято св. Іоанна (Івана Купала) – Ай-Янъ, День Преображення – свято початку збирання винограду, що супроводжувалося обрядовістю, спільною для народів, які займалися виноградарством, День Воздвиження, коли проводився обряд освячення останнього зерна, День Святого Димитрія – свято закінчення основних господарських робіт. Аналогічні святкові заходи знаменували закінчення жнив і в інших народів. Усі грецькі свята мали релігійний характер, але відповідали, як і свята інших народів Криму, календарним подіям, що були основою діалогічності цієї культурної форми.

Німці України відзначали свята: День Іоанна Хрестителя, День Св. Марії Магдалини, Вознесіння. Всі вони пов'язувалися зі святом урожаю.

Цигани зберегли ритуал «єднання». Після того як жінки і дівчата виходили з-за столу на подвір'я або сусідньої кімнати, дорослі чоловіки, хлопці під керівництвом старійшини палили люльку, передаючи її по колу. Затягувалися люлькою спочатку старші, потім молодші. Коли люлька потрапляла до наймолодшого, він, затягнувшись, передавав її старійшині. Старійшина завершував ритуал словами по те, що всіх присутніх об'єднувала належність до їхнього роду, тому всі вони повинні ділитися і один одного підтримувати в житті. Для такого ритуалу використовували спеціальні люльки – вони були різних типів – «Баро Шеро», ритуальні родові, «Бенг», «Бакро». Люльки типу «Бенг» («Чорна») вирізувалася з дерева у вигляді голови диявола з довгим

обличчям і мала довгий мундштук. Розмальовували такі люльки олійними фарбами. Люльки типу «Бакро» також вирізьблені з дерева і зображували голову барана («бакро» циганською), їх також розфарбовували [5, с. 35].

Висновки. Отже, протягом досліджуваних років у духовному житті етноменшин зростала роль традиційних форм культури. Ключова роль у цьому процесі відводилася народним календарним звичаям, ритуалам, обрядам, усній народній творчості.

Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 36. наук. праць. У 2-х частинах. — Ч.1. — К., 1998. — 216 с.
2. Антонюк О. В. Культурна самоорганізація етнокомпонентів в українському соціумі / О. В. Антонюк // Часопис Національної музичної академії ім. П. Чайковського. — 2009. — №1. — С. 83–89.
3. Бекірова Л. С. Регулятивно-креативна функція традиції в етнокультурні (на матеріалах досвіду кримськотатарського народу): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. Спец. 09.00.04 — філософська антропологія, філософія культури / Л. С. Бекірова. — Сімферополь, 2004. — 19 с.
4. Брижак О. В. Діалогічність свята (на прикладі культури народів Криму): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології. Спец. 26.00.02 — світова культура і міжнародні культурні зв'язки / О. В. Брижак. — Сімферополь, 2011. — 20 с.
5. Данилкін О. Культура циган України: минуле і сучасність за матеріалами єдиної в Україні державної циганської колекції, зібраної автором книги (м. Біла Церква) / О. Данилкін. — К., 2001. — 80 с.
6. Під одним небом фольклор етносів України / упоряд.: Л. К. Вахніна та ін. — К.: Голов. спеціаліз. ред. літер. мовами нац. меншин України, 1996. — 255 с.
7. Сугроба Ю. Ю. Культуротворчість у діалозі і новачій сучасного поліетнічного суспільства України (Кримський досвід): [моногр.] / Ю. Ю. Сугроба. — Сімферополь: Видавничий центр КДМУ, 2012. — 352 с.

ПЕКАРЧУК В. М.

РОЛЬ ТРАДИЦІЙ В РАЗВИТИИ САМОБЫТНОСТИ ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИНСТВ УКРАИНЫ: ТЕНДЕНЦИИ 1990–2000-Х ГОДОВ

На основе представленной широкой палитры исторических фактов, аналитических материалов, научных документов, сделана попытка воспроизвести место и роль традиций в процессе возникновения и развития культуры этнических меньшинств на протяжении 1990–2000-х годов.

Ключевые слова: этнос, этнические меньшинства, культура, искусство, традиции, национально-культурные общества, народное творчество.

PEKARCHUK V.

THE ROLE OF TRADITIONS IN DEVELOPMENT OF UNIQUE IDENTITY ETHNIC MINORITIES IN UKRAINE: TRENDS (1990–2000-s)

On the basis of represented wide palette of historical facts, analytic works, scientific documents it is made an attempt to reproduce the place and role of traditions and in the revival and development of ethnic minority cultures within 1990–2000-s.

Keywords: ethnos, ethnic minorities, culture, art, traditions, national-cultural society, folk art.

Стаття надійшла до редколегії 30.06.2014